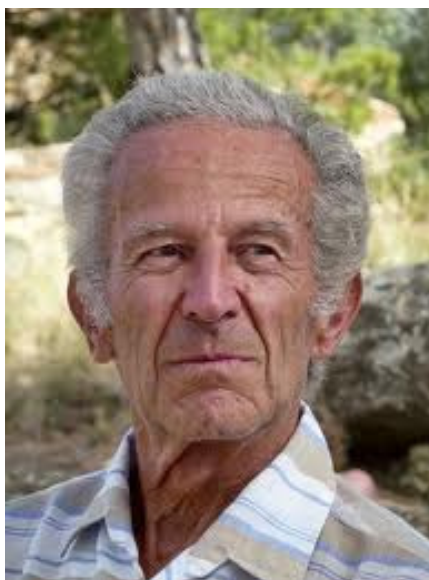

STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA
MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN
ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

ENTITATS COL·LABORADORES

Grup de recerca consolidat de la Generalitat de Catalunya SGR 2014-119
(2014-2016): «Cultura i literatura a la baixa edat mitjana» (NARPAN)

Grup de recerca de literatura catalana medieval
de la Universitat d'Alacant (LICATMED)

Grup d'investigació de la Universitat d'Alacant
«EXPLANAT: Recerques de llengua i literatura catalanes»

Projecte de recerca FFI2013-45931-P del Ministerio de Economía y Competitividad:
«La cultura literària medieval i moderna en la tradició manuscrita i impresa» (V).

Projecte de recerca FFI2014-52380-C2-2 del Ministerio de Economía y Competitividad:
«El contexto literario de las poesías de Ausiàs March»

Fundació Carulla

Institució de les Lletres Catalanes. Generalitat de Catalunya

University of Saskatchewan. College of Arts and Science

Universitat de València. Departament de Filologia Catalana

STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA
MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN
ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

Edició a cura de Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf

INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 25
Alacant, 2015

Studia mediaevalia Curt Wittlin dicata = Mediaeval studies in honour Curt Wittlin =
Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin / edició a cura de Lola Badia, Emili
Casanova i Albert Hauf. – Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana,
2015. – 366 p. ; 23 x 17 cm. – («Symposia Philologica» ; 25)
Textos en català, castellà i anglés. – Inclou referències bibliogràfiques

ISBN: 978-84-606-8839-6

D.L. A 505-2015

1. Wittlin, Curt – Discursos, assaigs, conferències. 2. Literatura catalana – Anterior a
1500 – Història i crítica. 3. Català medieval (Llengua) – Història. I. Badia, Lola (1951-).
II. Casanova, Emili . III. Hauf i Valls, Albert Guillem. IV. Institut Interuniversitari de
Filologia Valenciana. V. Sèrie

821.134.1'04.09

811.134.1''04/14

Director de la col·lecció: Josep Martines

© Els autors

© D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Universitat d'Alacant

Primera edició: juny de 2015

Portada: Llorenç Pizà

Il·lustració de la coberta: signatura de Curt Wittlin

Imprimeix: Quinta Impresión S. L.

ISBN: 978-84-606-8839-6

Dipòsit legal: A 505-2015

PRÒLEG

Curt Wittlin, romanista format a l'escola de Basilea, és un dels millors coneguts de la cultura medieval. Es tracta d'un estudiós estimat per les seues qualitats humanes i valorat públicament amb diversos premis i distincions atorgats per les principals institucions literàries i polítiques catalanes, com ara l'Institut d'Estudis Catalans, la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona o la Generalitat de Catalunya, que li va concedir la Creu de Sant Jordi. Ja és hora que els col·legues i amics de professió també expressem el nostre respecte i admiració per la seua llarga i fructífera trajectòria. Per això li oferim la present miscel·lània sobre temes de les especialitats que compartim amb la voluntat de mostrar fins a quin punt li estem agraïts i com, de fet, ens sentim beneficiaris dels seus ensenyaments.

En efecte, un nombre prou representatiu d'especialistes, vint-i-sis, cultivadors de la cultura medieval i moderna, hem volgut oferir un tastet del nostre treball, amb sentiment de gratitud, a la tasca d'en Wittlin, que a partir d'una completa formació grecollatina i una àmplia visió romanística fou pioner en molts aspectes, com en l'aprofitament de la informàtica per a estudiar les fonts, els temes i la llengua d'autors medievals: en especial, les concordances inèdites de l'obra de Roís de Corella, o el repertori d'expressions multinominals, o continuador excel·lent de l'escola canadenca en l'estudi de l'obra d'Eiximenis.

Wittlin, malgrat regir una càtedra de lingüística romànica dedicada especialment al francès a la Universitat de Saskatchewan, Saskatoon (Canadà), no perdé mai el contacte amb els territoris de parla catalana, dels quals es va enamorar a través del testimoni i passió de Germà Colón, venint a Barcelona i València contínuament i estudiant majoritàriament temes de cultura i llengua del nostre territori, com el *Tresor* de Guillem de Copons, traducció medieval de Brunetto Latini, el *Tirant lo Blanc*, la *Doctrina Compendiosa*, que atribueix a Ramon Soler, Antoni Canals o la primera traducció de la *Vida de Santa Caterina de Sena*. Encara

recordem com ens demanava que li microfilmàrem els manuscrits d'Eiximenis i d'altres, com aprofitava cada viatge de recerca per a impartir conferències i classes als professors i alumnes de les nostres universitats i compartir experiències i projectes, sovint inici i camí de noves investigacions i noves perspectives en la nostra ciència.

Voldríem, Curt, que prengueres aquesta miscel·lània d'estudis com un obsequi dels teus col·legues i amics que valoren la teua tasca, la teua aportació i la teua bonhomia, que et portava a enfrontar-te a qualsevol tema nou sense por ni dubtes. Estem segurs que et farà goig que siga editada en terres valencianes, en l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, a les quals tu tantes contribucions has fet, acadèmiques i personals, quan començares a venir en els anys 80, quan ací no teníem ni tradició ni especialistes en la matèria que tu dictaves, que tantes inquietuds crearen. Una bona part dels col·legues que t'estimen no ha pogut contribuir a esta obra per altres compromisos previs, però hi ha volgut estar present des de la *Tabula Gratulatoria*.

En esta miscel·lània està representada tota la filologia catalana, la qual has divulgat pel món amb desenes de ressenyes i ponències en congressos, totes les universitats amb què tu t'has relacionat, les de dins (UA, UAB, UB, UdG, UJI, UOC i UV) i les de fora (Basilea, Binghamton, Toronto i Temple), i una bona part dels col·legues que més has estimat o amb qui més t'has relacionat.

Volem agrair de tot cor la col·laboració de les institucions, universitats, fundacions i projectes de recerca que han fet possible l'edició d'aquest volum, i, en especial, la de l'IIFV.

Per molts anys, amic i col·lega Curt, català de Basilea i suís de València.

LOLA BADIA
EMILI CASANOVA
ALBERT HAUF

LA TRADUCCIÓ CATALANA ABREUJADA DEL *REGIMENT DE SANITAT D'ARNAU DE VILANOVA* ÉS UN ABREUJAMENT DE LA TRADUCCIÓ DE BERENGUER SARRIERA?

Arnau de Vilanova va escriure per a Jaume II el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* en llatí entre el 1305 i el 1308 (Arnau de Vilanova 1996: 402). El cirurgià major del rei, Berenguer Sarriera, en va fer una traducció al català per encàrrec de Blanca d'Anjou, que per força havia d'estar acabada abans del mes d'octubre de 1310, en què la reina va morir de sobrepant del desè fill, la infanta Violant, als vint-i-set anys.¹ La traducció de Berenguer Sarriera s'ha conservat en dos manuscrits: el manuscrit 10078 de la Biblioteca Nacional de España (M), datat a la primera meitat del xiv (Gimeno Blay 1991: 213, nota 37), i el manuscrit 1829 de la Biblioteca de Catalunya (B), datat entorn de mitjan segle xv (Iglesias 2000: 402-403). El ms. M va ser editat per Miquel Batllori (Arnau de Vilanova 1947) i el ms. B va ser donat a conèixer més tard per Martí de Riquer (1949).

Un altre còdex n'ha conservat una traducció catalana abreujada. Es tracta del manuscrit Barberini Lat 311 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana de Roma (V), un volum miscel·lani format per dos manuscrits diferents, relligats possiblement en un de sol al segle xvi. El *Regiment* d'Arnau va ser copiat al segon quart del segle xv (Zamuner 2004: 211-225).

La pregunta que em proposo respondre en aquestes pàgines és de formulació ràpida: el text del ms. V és un abreujament fet a partir de la traducció catalana de Berenguer Sarriera o és un abreujament que depèn directament del llatí?

La resposta a una pregunta d'aquestes característiques demana una inversió considerable de temps, ja que obliga a una anàlisi meticulosa dels testimonis que es tenen en compte, feina a la qual Curt J. Wittlin s'ha dedicat amb coratge i entusiasme al llarg de molts anys. Ell ens ha ensenyat a mirar-nos amb lupa les traduccions medievals i els hàbits intel·lectuals dels traductors, que inclouen tant els encerts com els errors. Penso, per exemple, en l'anàlisi i classificació de

1. McVaugh (1986: 7). Per a la vida familiar de Jaume II, vegeu Martínez Ferrando (1948).

les expressions multinominals i dels grups de sinònims emprats pels traductors (Wittlin 1991), en les notes sobre la tipologia dels errors comesos (Wittlin 2001), en les semicorreccions efectuades (Wittlin 1979) o en el pas que molts traductors fan de la traducció literal a la creació literària (Wittlin 1995), salt qualitatiu que no és aplicable, però, als textos científics com el d'Arnau de Vilanova que tracto en aquestes pàgines.

En el cas concret que m'ocupa, l'estudi dels tres manuscrits catalans que ens han transmès el famós text d'Arnau, efectuat arran d'una nova edició crítica que n'estic preparant, m'habilita per a intentar desvetllar la incògnita abans formulada.

L'ORIGINAL DE PARTIDA: LA TRADUCCIÓ DE SARRIERA O UN TEXT LLATÍ?

Per què no ens hem de creure el que diuen els manuscrits? Martí de Riquer sempre insistia en la idea que no hi ha cap motiu per a posar en dubte el que afirmen. En aquest cas, tant M com B contenen un pròleg de Berenguer Sarriera, que justifica l'empresa de la traducció i manifesta amb orgull que treballa per encàrrec de la reina Blanca.² Per tant, no hem de dubtar de què contenen els dos manuscrits en qüestió. V, en canvi, no presenta cap pròleg, ni cap nom de traductor ni cap data, de manera que aquesta és la primera pista que ens ha de fer sospitar que potser no es tracta d'un abreujament de la traducció de Sarriera, sinó que podria tractar-se d'una traducció independent.

De fet, els dubtes han planat des de l'edició de Miquel Batllori, que es refereix amb expressions equívocues a la traducció abreujada de V. Si d'una banda el savi jesuïta afirma que «ultra la traducció adreçada a la reina Blanca, en tenim una altra al manuscrit llatí 311 de la Barberini» (Arnau de Vilanova 1947: 77) i parla de «la traducció del segle xv» (*ibidem*: 85), de l'altra es refereix a la «primera versió de Sarriera» (*ibidem*: 76-77) i a la «versió abreujada del segle xv» (*ibidem*: 201). Aquesta ambigüïtat ha fet que en les dues edicions crítiques de l'original llatí s'apunti que «s'han conservat tres versions [i. e. manuscrits] de la traducció de Berenguer Sarriera. La conservada en la Biblioteca Vaticana és un resum...» (Arnau de Vilanova 1996: 411)³ i que en algun altre indret es repeteixi la mateixa hipòtesi: «en algun moment durant la segona meitat del segle xiv un anònim elaborà una versió abreujada de la traducció de Sarriera» (Cifuentes 2006: 99). En un article recent, però, Lluís Cifuentes (2014) recull aquestes informacions i formula la hipòtesi que convé posar en dubte la idea de la traducció única: «les diferències que s'observen en el text de l'una [la traducció de Sarriera] i de l'altra [la traducció abreujada] no sembla que ava-

2. Per al significat i la importància del pròleg de Sarriera, vegeu Cifuentes (1999).

3. També Anna Trias considera que el manuscrit Barberini és un abreujament de la traducció de Sarriera (Arnau de Vilanova 1994: 23).

lin aquesta interpretació [la de la traducció única], a confirmar o no en futurs estudis i noves edicions».

La taula 1 mostra alguns exemples lèxics i d'expressions multinominals que evidencien una similitud entre les opcions de M i B, d'una banda, i una divergència de V, de l'altra, cosa que fa sospitar que al darrere podria haver-hi dos traductors distints. És cert que les diferents opcions lèxiques dels números 2, 5 i 6 o del 10 al 19 podrien obeir a una adaptació de la *scripta* del copista de V als usos contemporanis, fenomen que és habitual en els manuscrits que copien obres escrites unes quantes dècades abans.⁴ Però també és cert que aquesta constatació no invalida que hi ha termes que, pel fet de repetir-se força vegades al text, podrien ser indicis de dues traduccions diferents: és el que s'esdevé amb els connectors sintàctics (exemples 1, 20 i 22) i amb la terminologia mèdica (exemples 3, 7 i 9).

Exemple	M	B	V
1	E per aquesta rahó (f. 5r)	E per aquesta rahó (p. 7)	E per amor d'açò (f. 5r ^a)
2	profit (f. 5v)	proffit (p. 8)	utilitat (f. 5r ^a)
3	corses rars ho plens de sanch (f. 6r)	cossos rars e plens de pors (p. 9)	cos magre e sech (f. 5r ^b)
4	cases soterrànies ho sotzsoles (f. 6v)	cases soterrànies o sotzsolers (p. 10)	sotos (f. 5v ^a)
5	saltze (f. 7r)	salze (p. 10)	sàlit (f. 5v ^b)
6	leugers (f. 8r)	leugers (p. 12)	leus (f. 6r ^a)
7	colones dels peus (f. 9r)	colones dels peus (p. 14)	talons dels peus (f. 6r ^b)
8	vista (f. 9r)	vista (p. 14)	vis (f. 6r ^b)
9	ventre (f. 10r)	ventre (p. 15)	stómach (f. 6v ^b)
10	denegar (f. 13v)	netejar (p. 24)	mundar (f. 8r ^a)
11	lo pan (...) que no sia enfarinada ⁵ (16v)	lo pa (...) que no sia enfarinat (p. 28)	lo pa (...) no deu ésser desús salgat de farina (f. 9r ^a)
12	homeesquen lo ventre (16v)	facen lo ventre moll (p. 29)	façen remollir lo ventre (f. 9r ^a)
13	ceba redona blanca, taylada ben menut (17r)	ceba redona blanca tayar (p. 29)	çeba redona blanca e trissada (f. 9r ^b)
14	bulidures (17r)	bullidures (p. 30)	bulls (f. 9v ^a)
15	per mol·lificar lo ventre (19r)	per mol·lificar lo ventre (p. 33)	per amollir lo ventre (f. 10r ^a)
16	canyó (21r)	canó (p. 36)	carcanyell (f. 10v ^b)
17	poma ben olent assada (23v)	poma ben olent rustida (p. 40)	pomes cuytes en caliu (f. 11v ^a)
18	pitz (24v)	pits (p. 41)	lleu (f. 11v ^b)

4. Badia, Santanach i Soler (2010) estudien l'adaptació de la *scripta* als usos temporals de cada copista en els dos còdexs que ens han conservat el *Llibre de contemplació* de Ramon Llull i en els dos que ens han fet arribar els *Costums de Tortosa*, separats per no més de seixanta anys.

5. S'observa un error de còpia en M.

19	Pols de gualines e d'oques con dien piu piu (27v)	Carns de polls de gallines e de les oques mentre piulen (p. 47)	Mas polls e oques novelles (f. 12v ^a)
20	encare (28v)	encara (p. 49)	atresí (f. 12v ^b)
21	Formatge d'oveyles gras, no ranci ne massa salat (f. 30r)	Fformatge d'ovelles gras que no sia ransi ni trop salat (p. 52)	Formatge de ovelles gras, no maça vell ni maça salat (f. 12v ^b -13r ^a)
22	E aytanbén (f. 30v)	atambé (p. 52)	Atresí (f. 13r ^a)
23	con arsa los peys (f. 31r)	en arsadura de pex (p. 53)	peix cuyt en grelles (f. 13r ^a)
24	tenrums de sermentz (f. 33r)	tenrums de serments (p. 57)	brots de sarments (f. 13v ^a)

Taula 1. Exemples d'opcions lèxiques de V que difereixen de les de M i B

L'exemple 1 tradueix l'adverbi llatí «ideo» (Arnau de Vilanova 1996: 423), que Berenguer Sarriera catalanitzà gairebé sempre amb el sintagma «e per aquesta rahó», transcrit fidelment pels copistes de M i B. A la traducció abreujada de V, en canvi, apareix sempre el sintagma «e per amor d'açò», que Sarriera no utilitza mai. Als exemples 20 i 22 es pot observar com la conjunció «eciam» (Arnau de Vilanova 1996: 454) i l'adverbi «similiter» (Arnau de Vilanova 1996: 458) adopten formes molt diferents a la traducció de Sarriera i a l'abreujada.

L'exemple 3 presenta un doblet sinonímic diferent en les tres versions catalanes. Tradueix el llatí «corpus rarum» (Arnau de Vilanova 1996: 424), que són els cossos de consistència subtil, que els ve donada per l'abundància de porositats. En l'antropologia galènica les complexions (les barreges humorals individuals) posseeixen unes qualitats anomenades qualitats complexionals, entre les quals hi ha la *fluxibilitas* i la *soliditas* (que deriven de la humitat i la sequedat), i la *raritas* i la *densitas* (que deriven de la subtilitat i la densitat). Els cossos on domina la *raritas* són porosos, poc densos, qualitat que permet l'aclariment que en aquests porus hi ha sang. En el *De consideracionibus operis medicine* Arnau apunta: «Composicio significat per forman et quantitatem, per forman sicut per raritatem et densitatem et laxitatem et soliditatem. Raritas namque et laxitas significat super facili resolucione virtutis et ita super prohibitione flebotomie» (Arnau de Vilanova 1988: 170).

La traducció més correcta del sintagma llatí és la de Sarriera, amb les dues versions de M i B, que totes dues recullen el sentit del concepte llatí, que Sarriera ha traduït pel substantiu en plural i una parella de sinònims («corses rars ho plens de sanch» a M, «cossos rars e plens de pors» a B, que hem d'entendre en el sentit de «porus»). V canvia els dos sinònims i tradueix un «cos magre e sech», en singular, com el llatí, però s'equivoca a l'hora de traduir el concepte, perquè els cossos magres són els que deriven de la *densitas* i són gruixuts.⁶ La lectura diferent de M i B, d'una banda, i de V, de l'altra, fa sospitar que

6. Agraïxo a Pedro Gil-Sotres l'amable aclariment de tots aquests conceptes.

podria haver-hi un traductor diferent al darrere de cada una de les opcions lèxiques.

L'exemple 7 adapta el llatí «pedum columpnas» (Arnau de Vilanova 1996: 427) de manera literal en la traducció de Sarriera i amb una opció diferent en la traducció de V. El passatge on s'inclou l'exemple parla de la necessitat de rentar-se els peus abans d'anar-se'n al llit per evitar que les «fumositats» no pugin al cervell ni malmetin la vista ni la memòria.⁷ A la traducció de Sarriera (M) hi llegim (f. 9r):

Les colones dels peus, a conservacion de la vista e de la ohida e de la memòria, sovén sien lavades ab aygua atempradament calda. E aytal lavament sia fet al vespre, ans que hom entre en lo lit, aquels dies que hom no soparà.

Sembla que el significat que cal atribuir a «pedum columpnas» és el de «peus», doncs. Així ho demostra la traducció que en fa Sarriera en un altre passatge. El sintagma «non moverent columpnas pedum et manuum» (Arnau de Vilanova 1996: 432) Sarriera el tradueix per «no-s mou hom los peus ne les mans» (f. 11v), mentre que V tradueix «no moguen mans ni peus» (f. 7r^a).

L'exemple 9 mostra com l'ètim llatí «stomachus» (Arnau de Vilanova 1996: 430) és arromançat amb dos lexemes catalans diferents. Sarriera opta per «ventre», mentre que V ho fa per «estómach». Aquesta és la forma preferida per V, tot i que també hi apareix «ventre» i «ventrell», les dues opcions més freqüents de Sarriera a l'hora de traduir «stomachus» i «ventris» i les que apareixen més tant a M com a B.

Els exemples reportats fins aquí apunten que al darrere de V hi ha d'haver un original llatí. És clar que podria haver-se donat el cas que l'autor de l'antígraf de V (la traducció es pot datar a les primeres dècades del segle XIV, com explico més avall) tingués al davant la traducció de Berenguer Sarriera, que aniria abreujant a mesura que l'anava copiant, i un original llatí, que li serviria per a corregir determinades lectures del text català. No seria la primera vegada que es produeix un cas així. Michael R. McVaugh (2012: 267-274) ha demostrat que això és el que es va esdevenir amb els dos testimonis catalans que ens han transmès la traducció de la *Cirurgia* de Teodoric Borgognoni, feta pel cirurgià de Mallorca Guillem Corretger primer (1302-1304) i revisada pel metge mallorquí d'origen occità Bernat de Berriac després (1311). Bernat de Berriac va copiar els tres primers llibres de Teodoric traduïts per Guillem Corretger amb un manuscrit llatí al costat, que li va servir per introduir-hi esmenes. El llibre quart, en canvi, el va traduir de cap i de nou a partir del llatí.

7. Juan Antonio Paniagua explica molt bé el fenomen, a propòsit d'un passatge de contingut similar dels *Aforismes de la memòria* (Arnau de Vilanova 1993: 370-371). Agraïxo les observacions de Pedro Gil-Sotres també sobre aquest punt.

Aquesta hipòtesi, però, no és aplicable a les dues traduccions del *Regimen sanitatis* d'Arnau de Vilanova, la de Berenguer Sarriera, conservada per M i B, i la traducció abreujada de V. I això per dues raons: hi ha opcions de V que només s'expliquen a partir d'un original llatí, i hi ha massa diferències entre les oracions d'una traducció i de l'altra com per a pensar que hi hagi una dependència directa entre elles. Per contra, les opcions de V s'expliquen perfectament si es compara la traducció directament amb el llatí. És el que provaré de demostrar a l'apartat següent.

L'ORIGINAL DE PARTIDA DEL MS. BARBERINI: UN TEXT LLATÍ

Em limitaré a quatre exemples extrets del primer capítol del regiment, dedicat a la necessitat de triar un aire sa per a tenir una vida saludable. Presento de costat quatre fragments en la versió llatina, en la traducció de Sarriera (M i B) i en la traducció abreujada (V). La comparació dels dos manuscrits de la traducció de Sarriera mostra que B es limita a modificar el gir d'alguna frase i a adaptar la *scripta* de M (ortografia, lèxic, morfosintaxi). V, en canvi, opta per una traducció diferent. El subratllat indica les semblances de V (i en alguna ocasió de M) amb l'original llatí. La negreta indica les glosses de Sarriera, que apareixen només a M i B. Són una altra prova que V és una traducció diferent. La cursiva indica que M i B són més fidels a l'original llatí que V, fidelitat que prova, també, que V no depèn de la traducció catalana de Sarriera.

Vegem el primer exemple, el de la taula 2. En la primera frase, V elimina la segona part del doblet sinonímic de M i B («ho partida») i les dues glosses marcades amb negreta. Tot i que es podria considerar que les supressions obeeixen a la necessitat de fer un abreujament del text, si es compara V amb el text llatí s'observa que la lectura de V és un trasllat literal del llatí. Ja és més difícil d'explicar com podia anar a parar a V la frase relativa subratllada a partir només de M o de B. En canvi, confrontada amb el llatí, es veu que és una traducció mot a mot. La supressió de l'última frase, que és una traducció literal de M, s'ha produït a V per la voluntat d'abreujar el text, aquesta sí.

Ll	Prima pars <u>vel consideracio</u> sanitatis conservande pertinet aeris eleccioni. Nam inter ea <u>que necessario approximant humano corpori</u> nichil est quod inmutet forcius ipsum quam quod per os et nares ad cor et ad arterias inspirando pervenit cum qualitatibus suis, et per omnes arterias inmiscetur spiritibus corporis, <u>per quos omnes acciones vite corporalis perficiuntur.</u> (Arnau de Vilanova 1996: 423)
M	La primera consideracion <i>ho partida</i> de conservar sanitat pertany a la alecció de l'èer, ço és a saber, qual àer sia triat a conservar sanitat. Car entre totes les coses les quals són al cors animal aproismades, ço és, d'aqueles sens les quals no pot hom viure , no és neguna qui axí fort lo mut, car ab les sues calitatz e propietatz inspiran, entre al cor e a les artèries per la boca e per lo nas, e mescla's per totes les artèries ab los espiritz del cors, <i>per los quals se fan totes les obres de la vida corporal.</i> (f. 5r)

B	La primera consideració o partida de conservar sanitat pertany a elecció de bon àer, so és a saber, qual àer deu ésser elet a conservació de sanitat . Con enfre totes les coses, neguna no és tant aproximada al cors humanal com àer, sens lo qual hom no pot hom viure , ni és neguna altre cose que tant fort lo mut com àer, ab les sues propietats e calitats respiran, entre el cor, a les artèries per la boca e per lo nars, e mesclé's per totes les artèries ab los asperits del cors, <i>ab lo qual se fan totes obres de vida corporal.</i> (p. 7)
V	La primera <u>consideració</u> de conservar sanitat pertany a elecció de bon ayre, car entre aquelles coses <u>qui necessàriament s'aproïsmen a cos humanal</u> , no és neguna cosa qui tant muda aquell com ayre pur, per ço car per la bocha e per lo nas pervé e devalla, respirant, al cor e a les artèries ab totes ses calitats, e per totes les artèries se mescla ab tots los sperits del cos acabadament. (f. 5r ^a)

Taula 2. Primer exemple

El segon exemple, a la taula 3, mostra que l'adverbi llatí «ideo» dóna dues traduccions diferents a M i B, d'un costat, i a V de l'altre. Tot el passatge és molt més literal a V que no pas a la traducció de Sarriera, les glosses del qual el traductor de V no segueix.

Ll	Ideo <u>regalis prudencia, que ad proprie sanitatis conservacionem studere debet, propter salutem regni nunquam negligit quantum facultas concedit eligere aerem inhabitandum, tam in partibus regni quam in mansionibus locorum ad que inhabitanda <u>declinat</u></u> . (Arnau de Vilanova 1996: 423)
M	E per aquesta rahó la saviea dels reys, la qual per salut del regna deu studiosament entendra a conservacion de la sua sanitat, e aytant com pusca deu elegir l'àer qui melior li és e pus covinent a abitar en les partides del seu regne e dels altres locs als quals va per abitar. (f. 5r)
B	E per aquesta rahó la saviesa del rey, la qual per salut del regne deu studiosament entendre a conservació de la sua sanitat, aytant com puscha deu elegir e triar l'àer lo qual millor li és e pus covinent a abitar en les partides del seu regne e dels altres lochs als quals va per habitar. (p. 7)
V	E per amor d'açò <u>la prudència real, la qual se deu estudiar a conservació de sanitat pròpria</u> , per salut de son regne no menyspreu aytant com son poder sia elegir ayre bo, e habitar aytan en les parts de son regne quant en les stacions dels altres lochs als quals <u>se declina</u> . (5r ^a)

Taula 3. Segon exemple

El tercer exemple, a la taula 4, deixa ben clar que tres opcions lèxiques de V, «la prudència del rey», «la utilitat comuna» i «sa pròpia pensa», no poden provenir de la traducció de Berenguer Sarriera, sinó que deriven d'un original llatí. Ara queda demostrat que l'exemple 2 de la taula 1 no és una adaptació de la *scripta* librària sinó una traducció literal del model llatí, amb opcions diferents de cada traductor.

Ll	Ex qua consideracione non modice <u>regis prudentia</u> sublimatur, cum per hoc <u>publice utilitati provideat</u> valde in procurando claritatem cognicionis et industrie naturalis, <u>non solum in mente propria</u> sed tocius consilii, unde manat gubernacionis influencia toti regno. (Arnau de Vilanova 1996: 423)
M	D'esta concideracion damunt dita és reyal saviea fortment exalçada, car procuran clar[e] dat de conexença e d'enginy natural, pot mills al profit dels sotzmeses, no tan solament en si matex, ans encare en son conceyl, per lo qual ha a regir e a guovernar tot son regne. (f. 5v)
B	D'aquesta consideració demunt dita és la reyal saviesa fortment exalsada, cor procuran claredat de conexensa e de enginy natural, pot mills provehir dels sotmesos, no tan solament en si matex, ans encara en son conseyl, per lo qual ha a regir e governar tot son regna. (p. 8)
V	De la qual consideració <u>la prudència del rey</u> no és poch exelçada ne ennobleïda, ans ho és molt, car per açò ell <u>proveeix molt a la utilitat comuna</u> , en procurant claredat de sa conexença. E <u>no tan solament en sa pròpria pensa, ans encara en les pençes de son consell</u> , car d'aquí se decorra la influència de bon govern e de bon regiment a tot son regne. (f. 5 ^{a-b})

Taula 4. Tercer exemple

El passatge del quart exemple, a la taula 5, també presenta diferències notables entre M i B, d'una banda, i V de l'altra. De vegades V ofereix una lectura més literal, com ho mostra, per exemple, el manteniment del substantiu «beneficium» en les dues ocasions que apareix. En alguna altra ocasió, la traducció és més afortunada a M i B que no pas a V, com passa amb els «rara corpora», que ja hem vist a l'exemple 3 de la taula 1.

Ll	Cum autem frigora cogent uti <u>beneficio ignis</u> , cavendum erit ne nimis approximetur aut diu sedeatur ad / ipsum, maxime sumpto cibo et vultu opposito; nam <u>rara corpora</u> depauperat spiritu, et eorum impedit digestivam et hebetat visum (...). <u>Sed dorso ad ignem converso eius beneficium</u> moderate sumatur; si vero fuerit coram oculis et maxime prope, convenit aliquid propter oculos interponi. (Arnau de Vilanova 1996: 425)
M	Cant, emperò, lo fret constreny que hom se calf al foch, deu-se hom guardar que no n sia masa prop e que no y sigua hom molt, e magorment après menyar, e que no tengua la cara girade al foch, car dels espiritz toy! <u>als corses rars e poroses</u> , e destroueix la vista (...). Mas pot-hi hom saer atempradament, l'esquena girade [al foch]. E si'l foch és davant los uyls, e mayorment de prop, mester és que sia posada alcuna cosa davant, per rahó dels uyls. (f. 7r)
B	Si, per ventura, fret costreny hom de calfar al foc, guart-se hom que no li estiga massa prop e que no y siga molt, majorment après menjar. E que no tinga girada la cara al foc, cor aminva e toll dels espirits <u>als cossos rars e porreses</u> , e destrouex la vista (...). Mas bé hi pot hom saer atempradament, l'esquena girada al foc. E si lo foc és davant los uys, e majorment de prop, mester és que sia alcuna cosa posade davant, per rahó de la vista. (p. 11)

V	Emperò, com fret costreny, deu hom usar de <u>benificis de foch</u> , e deu hom guardar que no s’i acost e que no sigua prop d’ell, e majorment après menjar, la cara contraposada, car foch enprobreix los còssors magres e sechs dels sperits, e embarga la digestió d’aquells, e aminva la vista (...). Mas <u>lo benifici</u> del devant dit foch pot ésser pres atempradament, <u>lo dós girat a ell</u> ; e si per ventura és denant los ulls, cové que alguna cosa li sia posada denant. (f. 5v ^{a-b})
---	---

Taula 5. Quart exemple

Així doncs, la traducció de Berenguer Sarriera, conservada en dos manuscrits, i la traducció abreujada, conservada en un sol manuscrit, són obra de dues persones diferents. I sorgeix ara una nova pregunta: a qui s’ha d’atorgar l’autoria de l’abreujament? Al traductor català? O a l’antecedent llatí que utilitza? He de confessar que no estic en condicions de respondre-la. Hi ha disset manuscrits llatins coneguts amb el text incomplet i *excerpta* (Arnau de Vilanova 1996, 406) que s’haurien d’estudiar a fons i no es pot descartar que l’abreujament llatí existís en un manuscrit avui perdut.

DATA DE LA TRADUCCIÓ I PERFIL DEL TRADUCTOR ANÒNIM

Tenim una pista preciosa per a datar la traducció abreujada de V. Ens la proporciona un dels traductors hebreus. El cas és que les traduccions hebrees del *Regiment de sanitat* d’Arnau es van fer a partir de la traducció catalana i no pas del llatí (Feliu 2009: 48), fenomen d’altra banda força comú (García Ballester, Ferré & Feliu 1990; Samsó 2004). Com explica Eduard Feliu (2009), se’ns han conservat dues traduccions de la versió sencera de Berenguer Sarriera i una traducció de la traducció catalana abreujada. L’autor de la traducció abreujada és Israel ben Jucef Caslarí, que va afegir-hi un pròleg on afirma que ell no és metge i que tradueix l’obra vint anys després que Arnau n’escrivís l’original, cosa que va fer a Barcelona, segons Caslarí (Feliu 2009: 52-55). Hi ha alguns manuscrits llatins que asseguruen que l’obra va ser escrita a Montpeller, però ara això no ve al cas (Arnau de Vilanova 1947: 67-68). Tornem als vint anys de l’afirmació de Caslarí. És evident que la xifra pot ser aproximativa, però si tenim en compte que la versió llatina d’Arnau es va fer entre els anys 1305 i el 1308, no és un despropòsit pensar que la traducció d’Israel Jucef Caslarí es podria datar entre els anys 1325 i 1328. I això voldria dir que la traducció catalana abreujada de V ha de ser necessàriament anterior a aquesta data, no gaire allunyada en el temps de la traducció de Berenguer Sarriera.⁸

8. Cifuentes (2014) resumeix les diferents hipòtesis de datació de la traducció catalana abreujada i també es decanta per atorgar credibilitat a l’observació de Caslarí, que cap testimoni manuscrit no desmenteix.

Gràcies als treballs de Michael R. McVaugh, coneixem força bé el perfil professional del cirurgià major de Jaume II, Berenguer Sarriera.⁹ Sabem que tenia els coneixements tècnics i de llatí necessaris per a emprendre la traducció d'una obra mèdica amb èxit. No tenim cap dada del traductor de l'abreujament, però el fet que hagi fet la seva traducció a partir d'un original llatí i la possibilitat que hagi estat ell l'autor de l'abreujament, m'inclinen a pensar que, com Sarriera, devia ser un professional de la medicina que traduïa un text de gran prestigi. Tant la traducció de Sarriera com l'abreujada es van efectuar en les primeres dècades del segle XIV, coincidint amb els anys de consolidació del gènere dels *regimina sanitatis* i de la proliferació de còpies d'aquestes obres per tota l'Europa occidental (Arnaú de Vilanova 1996; Nicoud 2007). Aquestes obres interessaven sobretot els sectors laics, que podien no ser professionals de la medicina (com la monarquia, la noblesa, la burgesia), però que també podien estar vinculats amb la pràctica mèdica (com els metges de formació extrauniversitària). Tant els uns com els altres demandaven traduccions a la llengua vulgar que fossin ben corregides i per això la tasca de traducció i correcció era confiada especialment als professionals mèdics. Així ho demostren també les traduccions de Guillem Corretger i Bernat de Berriac, el cirurgià i el metge reials que pels mateixos anys van traduir al català un text quirúrgic fonamental com és el de Teodoric Borgognoni. La vinculació professional de tots dos amb la monarquia, que també es dona en el cas de Berenguer Sarriera, posa en evidència la importància del patronatge reial en moltes d'aquestes empreses de traducció de textos mèdics (Roca 1919 i 1929; García Ballester 1989; McVaugh 1993).¹⁰

ANTÒNIA CARRÉ
Universitat Oberta de Catalunya
Centre de Documentació Ramon Llull
Institut de Recerca en Cultures Medievales
Facultat de Filologia, Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ARNAU DE VILANOVA (1947), *Obres catalanes, vol. II. Escrits mèdics*, edició de Miquel Batllori, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», col·lecció A, 56).

9. McVaugh (1993: 5-6, 76-77, 213-214), McVaugh (1994: 213-226). Arnaú de Vilanova (1996: 409-411) resumeix les dades.

10. Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca «Ciència.cat: cap a un corpus digital de la ciència i de la tècnica en català en el context romànic durant l'Edat Mitjana i el Renaixement» (FFI 2008-02163/FISO), finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación, <<http://www.ciencia.cat>>, i en el del grup consolidat «Cultura i literatura a la baixa Edat Mitjana» (SGR 2009-1261), finançat pel Departament d'Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya <<http://www.narpan.net>>.

- (1988), *Tractatus de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*, edició de Pedro Gil-Sotres, Barcelona, Fundació Noguera / Universitat de Barcelona (AVOMO, iv).
 - (1993), *Commentum in Quasdam Parabolas et Alias Aphorismorum Series: Aphorismi particulares, Aphorismi de memoria, Aphorismi extraoagantes*, edició de J. A. Paniagua, P. Gil-Sotres, L. García Ballester i E. Feliu, Barcelona, Fundació Noguera / Universitat de Barcelona (AVOMO, vi.2).
 - (1994), *Regimen sanitatis ad regem Aragonum. Un tractat de dietètica de l'any 1305*, edició crítica, comentaris i notes a cura d'Anna Trias Teixidor, Barcelona.
 - (1996), *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, edició de Luis García Ballester i Michael R. McVaugh. Estudi introductor de Pedro Gil-Sotres, amb la col·laboració de J. A. Paniagua i L. García Ballester, Barcelona, Fundació Noguera / Universitat de Barcelona (AVOMO, x.1).
- BADIA, L., J. SANTANACH & A. SOLER (2010), «Els manuscrits lul·lians de primera generació als inicis de la *scripta* librària catalana», dins A. Alberni, L. Badia i Ll. Cabré (eds.), *Translatar i transferir. La transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edendum / Publicacions URV, pp. 61-90.
- CIFENTES, Ll. (1999), «Vernacularization as an intellectual and social bridge: The Catalan translations of Teodorico's *Chirurgia* and of Arnau de Vilanova's *Regimen sanitatis*», *Early Science and Medicine*, 4, pp. 127-148.
- (2006 [1a ed. 2002]), *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona / Palma, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears. [2a ed. revisada i ampliada de l'original de 2002, amb una addenda a les pp. 411-54]. Suplements a *Sciència.cat* <<http://www.sciencia.cat/suplements.htm>>.]
 - (2014), «La bibliografia mèdica catalana d'Arnau de Vilanova: estat de la qüestió i nous textos (amb una nota sobre la difusió a Catalunya d'una *Vida d'Arnau*)», dins Josep Perarnau i Espelt (ed.), *Actes de la III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans / Facultat de Teologia de Catalunya («Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials», 46), pp. 191-238.
- FELIU, E. (2009), «Les traduccions hebrees del *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova», *Tamid* (Societat Catalana d'Estudis Hebraics), 6 (2006-2007), pp. 45-141.
- GARCÍA BALLESTER, L. (1989), «La medicina en el reinado de Pedro el Cerimonioso», dins *Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, CSIC, Anuario de estudios medievales, annex 24, pp. 133-150.
- GARCÍA BALLESTER, L., L. FERRÉ & E. FELIU (1990), «Jewish appreciation of fourteenth-century scholastic medicine», *Osiris*, 2a s. 6. [= M. R. McVaugh & N. Siraisi (eds.), *Renaissance medical learning: evolution of a tradition*, pp. 85-117.]
- GIMENO BLAY, F. (1991), «A propósito del manuscrito vulgar del Trescientos: el Escorialense K.I.6 y la minúscula libraria de la Corona de Aragón», *Scrittura e Civiltà* 15, pp. 205-245. [Tr. catalana dins A. Ferrando & A. G. Hauf

- (eds.), *Miscel·lània Joan Fuster: estudis de llengua i literatura*, vol. 8, Barcelona/València, Departament de Filologia Catalana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, 1994, pp. 25-78.]
- IGLESIAS, J. A. (2000), «Un bifoli en pergami de la parròquia barcelonina de Vilanova del Vallès: el testimoni en català més antic del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo (s. XIV)», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19, pp. 399-428.
- MANFREDI, G. (2004), *Quesits i perquens (Regiment de sanitat i tractat de fisiognomonía)*, edició crítica d'Antònia Carré, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», B25).
- MARTÍNEZ FERRANDO, J. E. (1948), *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2 vol.
- McVAUGH, M. R. (1986), «The births of the children of Jaime II», *Medievalia*, 6, pp. 11-16.
- (1993), *Medicine before de plague. Practitioners and their patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*, Cambridge, Cambridge University Press.
- (1994), «Royal surgeons and the value of medical learning: the Crown of Aragon, 1300-1350», dins L. García Ballester *et alii*, *Practical Medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 211-236.
- (2012), «Academic Medicine and the Vernacularization of Medieval Surgery: The Case of Bernat de Berriac», dins A. Alberni, L. Badia, Ll. Cifuentes & A. Fidora (eds.), *El saber i les llengües vernacles a l'època de Lull i Eiximenis: Estudis ICREA sobre vernacularització*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 257-281.
- NICOU, M. (2007), *Les régimes de santé au Moyen Âge: naissance et diffusion d'une écriture médicale en Italie et en France (XIIIe-XVe siècle)*, Roma, École française de Rome, 2 vol.
- RIQUEUR, M. de (1949), «Un nuevo manuscrito con versiones catalanas de Arnau de Vilanova», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 22, pp. 1-20.
- ROCA, J. M. (1919), *La medicina catalana en temps del Rey Martí*, Barcelona, Fidel Giró.
- (1929), *Johan I d'Aragó*, Barcelona, Institució Patxot.
- SAMSÓ, J. (2004), «Traduccions i obres científiques originals elaborades en medis jueus: el desenvolupament de l'hebreu com a llengua científica: la seva projecció al Llenguadoc i a la Provença», dins J. Vernet & R. Parés (eds.), *La ciència en la història dels Països Catalans*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. 1, pp. 297-325.
- WITTLIN, C. J. (1979), «Semicorreccions en traduccions medievals», *Estudis Universitaris Catalans*, 28, pp. 599-604.
- (1991), *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Repertori de la Secció Filològica, 1.

- (1995), *De la traducció literal a la creació literària: estudis filològics i literaris sobre textos antics catalans i valencians*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
 - (2001), «Tipología de los errores cometidos por traductores medievales», dins T. Martínez Romero & R. Recio (eds.), *Essays on Medieval Translation in the Iberian Peninsula*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I / Creighton University, pp. 341-350.
- ZAMUNER, I. (2004), «Il ms. Barb. Lat. 311 e la trasmissione dei *regimina sanitatis* (XIII-XV sec.)», *Cultura Neolatina*, fasc. 1-2, pp. 207-250.

ÍNDIX GENERAL

LOLA BADIA, EMILI CASANOVA & ALBERT HAUF, Pròleg.....	7
AUGUST BOVER I FONT, Curt J. Wittlin, nota biogràfica i bibliogràfica...	9
JULIO TORRES-RECINOS, Curt Wittlin: erudición, trabajo y calor humano...	29
RAFAEL ALEMANY FERRER, Els elements d'articulació interna en les proses mitològiques de Joan Roís de Corella	33
LOLA BADIA & JAUME TORRÓ, Ambient internacional i cultura de cort al <i>Curial e Güelfa</i> : primer suplement a l'edició de Quaderns Crema 2011	51
LLUÍS BRINES, Eiximenis i la ciència.....	67
LLUÍS CABRÉ & JAUME TORRÓ, La data de naixement de Bernat Metge i d'Andreu Febrer, notaris i escriptors	81
ROSANNA CANTAVELLA, Expressions multiplicatives en textos catalans medievals	87
ANTÒNIA CARRÉ, La traducció catalana abreujada del <i>Regiment de sanitat</i> d'Arnau de Vilanova és un abreujament de la traducció de Berenguer Sarriera?.....	103
EMILI CASANOVA, <i>La xàvega dels notaris de 1604</i> : edició i estudi	117
PETER COCOZZELLA, Ekphrasis and the Mirrored Image: The Allegory of Despair in <i>La noche</i> by Francesc Moner, a Catalan Writer of the Late Fifteenth Century	137
GERMÀ COLÓN DOMÈNECH, Entre la llengua i la història: Lluís Revest, valencià exemplar.....	157
MARIA CONCA & JOSEP GUIA, Edicions i paratextos d'obres de finals del segle xv.....	167
MARINELA GARCIA SEMPÈRE, Consideracions al voltant de la transmissió impresa de les obres dels escriptors del segle xv; sobre Miquel Ortigues	189

JOSEPH GULSOY, L'expressió « <i>mo e issa</i> » en la <i>Divina Comèdia</i>	203
ALBERT HAUF, La solució a un enigma: L' <i>Speculum Animae</i> (SA) i L' <i>Ars vitae contemplativae</i> (AV)	221
LLÚCIA MARTÍN PASCUAL, El <i>Llibre del Tresor</i> , compendi de sabers medievals sobre filosofia natural.....	237
TOMÀS MARTÍNEZ ROMERO, <i>Encontre d'amor</i> : un poema de Joan Escrivà al <i>Jardinet d'orats</i>	257
MONTSERRAT PIERA, «E deya que açò devia sobiranament esquivar dona d'orde»: Francesc Eiximenis i les monges a <i>Lo llibre de les dones</i>	271
JOSEP PUJOL, Dues notes sobre la circulació catalana de textos artúrics francesos: el <i>Cligès</i> de Chrétien de Troyes (1410) i <i>La Mort Artu</i> (1319).....	289
XAVIER RENEDO, Idees i prejudicis d'Eiximenis sobre la poesia.....	301
JAUME RIERA I SANS, Un nou manuscrit i una versió aragonesa del «Cercapou»	323
JOSEP E. RUBIO, Alguns apunts sobre Salzinger com a traductor de Llull.....	333
BEATRICE SCHMID, La semàntica del verb <i>entendre</i> al <i>Dotzè llibre del crestià</i>	341
JILL WEBSTER, Una mirada al tractament dels marginats i mal adaptats en el Regne de València entre 1350 i 1450.....	353
Índex general	385

TABULA GRATULATORIA

Archer, Robert
Àrea de Filoloxía Románica, Universidade de Santiago de Compostela
Avenza, Gemma
Beltrami, Pietro
Bonner, Anthony
Cabré, Miriam
Casanelas, Pere
Coccozzella, Peter
Ferrando, Antoni
Gispert-Saüch, Pilar
Martí, Sadurní
Martos, Josep Lluís
Lleal, Coloma
Massip, Maria Àngels
Mérida, Rafael
Moran, Josep
NACS
Perea-Rodriguez, Òscar
Rasico, Philip
Ratcliffe, Marjorie
Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona
Ribera Llopis, Juan Miguel
Santanach, Joan
Schib, Gret
Soler, Albert
Taula de Filologia Valenciana
Valero Rubio, Lluís
Vidal Tibbits, Mercedes
Vila Granero, Josep Carles
Wheeler, Max W.